

PARALIMPIYA SPORTIDA MURABBIYNING KASBIY-AMALIY KOMPETENTLIGINI OSHIRISH MODELI

Adaptiv jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, Adaptiv jismoniy tarbiya va sport boshqaruvi kafedrası professori

O.T. SHODIYEV

Toshkent shahri, O'zbekiston

Muallif bilan bog'lanish uchun

Email: olimjonshodiyev2020@gmail.com

Аннотация. В данной статье описывается научное обоснование модели профессионально-практической компетентности тренера в паралимпийском спорте. Модель состоит из четырех основных блоков - профессионально-специального, социально-психологического, технологически-адаптивного и рефлексивно-аналитического, каждый блок охватывает специфические компетенции и структурные навыки. В исследовании на основе анализа современных подходов в области адаптивной физической культуры, спортивной психологии и цифровых технологий разработаны критерии оценки компетентности и квалификации тренеров по видам параспорта.

Ключевые слова: паралимпийский спорт, модель компетентности, адаптивный спорт, мастерство тренера, нозологические знания, психологическая реабилитация, цифровой мониторинг, рефлексивный анализ.

Annotatsiya. Ushbu maqolada paralimpiya sportida murabbiyning kasbiy-amaliy kompetentligi modelining ilmiy jihatdan asoslanganligi bayon qilingan. Model to'rt asosiy blokdan - professional-maxsus, ijtimoiy-psixologik, texnologik-adaptiv va refleksiv-tahliliy - iborat bo'lib, har bir blok o'ziga xos kompetentliklar va tarkibiy ko'nikmalarni qamrab olgan. Tadqiqotda adaptiv jismoniy tarbiya, sport psixologiyasi va raqamli texnologiyalar sohasidagi zamonaviy yondashuvlarni tahlil qilish asosida paraspport turlari bo'yicha murabbiylar kompetentligi va malakasini baholash mezonlari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: paralimpiya sporti, kompetentlik modeli, adaptiv sport, murabbiy mahorati, nozologik bilimlar, psixologik reabilitatsiya, raqamli monitoring, refleksiv tahlil.

Abstract. This article describes the scientific substantiation of the coach's professional-practical competence model in Paralympic sports. The model consists of

four main blocks: professional-specialized, social-psychological, technological-adaptive, and reflexive-analytical, with each block covering specific competencies and structural skills. In the study, based on an analysis of modern approaches in adaptive physical education, sports psychology, and digital technologies, criteria for evaluating the competence and qualifications of coaches in parasports were developed.

Key words: Paralympic sports, competence model, adaptive sports, coaching skills, nosological knowledge, psychological rehabilitation, digital monitoring, reflexive analysis.

Kirish. Paralimpiya harakati jadal rivojlanib borayotgan hozirgi vaqtda nogironligi bo'lgan sportchilar bilan ishlash uchun parasport turlariga ixtisoslashgan murabbiylarni tayyorlash masalasi global miqyosda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Xalqaro paralimpiya qo'mitasi (IPC) ma'lumotlariga ko'ra, 2020–2024 yillarda paralimpiya sportchilari soni 25 foizga oshganligi aniqlandi. Biroq, paralimpiya sporti bo'yicha tegishli malakaga ega murabbiylar yetishmasligi jahon miqyosida jiddiy muammoligicha qolmoqda.

Ushbu muammo O'zbekiston respublikasi uchun ham juda dolzarb hisoblanadi. Respublikamizda adaptiv sport yo'nalishida mutaxassislar tayyorlash tizimi hali shakllanish bosqichida bo'lib, murabbiylarning kasbiy-amaliy kompetentligi ko'pincha umumiy sport ta'limi doirasida qolmoqda. Holbuki, paralimpiya sportida murabbiy nafaqat sport texnikasi, balki tibbiy nozologiyalar, psixologik reabilitatsiya va zamonaviy raqamli monitoring vositalarini ham o'zlashtirgan bo'lishi lozim.

Taklif etilayotgan model to'rt blokli tuzilmaga ega bo'lib, har bir blok bir-biri bilan o'zaro bog'liq kompetentlar tizimini hosil qilgan. Respublikamiz olimlaridan A.N. Abdiyev yakkakurash sport turlarida ixtisoslashuvchi talabalarda trenerning kasbiy ko'nikmalarini shakllantirishning ilmiy pedagogik asoslari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan. Respublikamiz olimlaridan Hamroyev (2020), Toshmatovlar (2022) adaptiv jismoniy tarbiya sohasidagi muammolarni aniqlash va tadqiq qilish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borganlar [3,9,13]. Biroq, paralimpiya murabbiylarining kasbiy-amaliy kompetentligini oshirishdan maxsus ishlab chiqilgan modeldan foydalanish bo'yicha yondashuvlar mavzusidagi ilmiy-uslubiy ishlar adabiyotlarda yetarli darajada yoritilmagan. Muallif Bloom tomonidan ishlab chiqilgan modelda kompetentlikka asoslangan yondashuv zamonaviy sport ta'limining asosiy metodologik tamoyili sifatida ta'kidlab o'tilgan [4]. Mualliflar Dreyfus va Dreyfus va boshqalar tomonidan taklif etilgan ko'nikma rivojlanish modeli murabbiylik kompetentligini tizimli tahlil qilish imkonini berdi [5,8].

Adaptiv sport murabbiyligiga doir maxsus tadqiqotlarda Muallif Sherrill (2004) nogironligi bo'lgan sportchilar bilan ishlashda nozologik bilimlar ustuvorligini alohida ta'kidlagan [12]. De Pauw va Gavronlar (2005) paralimpiya sportida murabbiy uchun psixologik va ijtimoiy kompetentliklar ham texnik malaka kabi muhim omil ekanligini isbotlab bergan [7].

Raqamli texnologiyalar integratsiyasi masalasida Bowen va boshqalar (2021) real vaqtda fiziologik monitoring (laktat) adaptiv sport natijalarini yaxshilashini ilmiy jihatdan isbotlab bergan. Refleksiv amaliyot muallif Schön (1983) tomonidan professional rivojlanishning asosiy mexanizmi sifatida belgilab berilgan bo'lib, sport pedagogikasida bu yondashuvlar Cushion va boshqalar (2010) ishlari orqali ishlab chiqilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yilning 12 oktyabrdagi "Sportchi va trenerlarni rag'batlantirish va ularning jismoniy tarbiya va sportdagi faoliyatini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-3196-sonli qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 20-noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport vazirligi huzuridagi Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni ilmiy-metodik ta'minlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish markazi hamda O'zbekiston Respublikasida trenerlik faoliyatlarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 918-sonli qarorlarida belgilangan vazifalarni ijrosini ta'minlashda mazkur tadqiqot ishi dolzarb hisoblanadi [1,2].

Tadqiqotning maqsadi paralimpiya sportida murabbiylarning kasbiy-amaliy kompetentligini oshirish uchun ishlab chiqilgan model samaradorligini asoslashdan iborat.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqotni tashkillashtirish uchun mahalliy va xorijiy adabiyotlar tahlili, pedagogic kuzatuv, suhbat, ekspert baholash va matematik-statistik usullardan SPSS 26 tahlil usulidan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari va uni muhokama qilish. Tadqiqot natijasida ishlab chiqildi. Muallif tomonidan ishlab chiqilgan mazkur model to'rtta blokdan iborat bo'lib, ularning har biri murabbiyning kasbiy faoliyatining alohida qirrasini qamrab oladi (1 jadvalga qarang).

1-Jadval

Paralimpiya sport murabbiyining kasbiy-amaliy kompetentligi modeli

Bloklar	Kompetentlik	Tarkibiy ko'nikmalar
Professional-maxsus blok	Nozologik bilimlar	Nogironlik turlari va ularning jismoniy yuklamaga nisbatan reaksiyasini bilish

	Tasniflash qoidalari	Sportchini xalqaro klassifikatsiya guruhlariga to'g'ri tayyorlash
	Adaptiv biomexanika	Jismoniy nuqsonni hisobga olgan holda harakat texnikasini optimallashtirish
Ijtimoiy-psixologik blok	Empatiya va psixologik rehabilitatsiya	Sportchini tushkunlikdan chiqarish va ijtimoiy moslashtirish
	Muloqot strategiyasi	Imo-ishora (eshitish zaiflar uchun) yoki deskriptiv (ko'rish zaiflar uchun) nutq mahorati
Texnologik-adaptiv blok	Inventarlar bilan ishlash	Sport aravachalari, protezlar va maxsus trenajyorlarni sozlash
	Raqamli monitoring	Sportchining salomatlik ko'rsatkichlarini (laktat) real vaqtda adaptiv nazorat qilish
Refleksiv-tahliliy blok	O'z-o'zini diagnostika qilish	Murabbiy o'z metodikasidagi xatolarni tahlil qilishi va xorijiy tajriba (Paralimpiya qo'mitasi standartlari) asosida yangilab borishi zarur

Manba: mualliflar tomonidan ishlab chiqilgan.

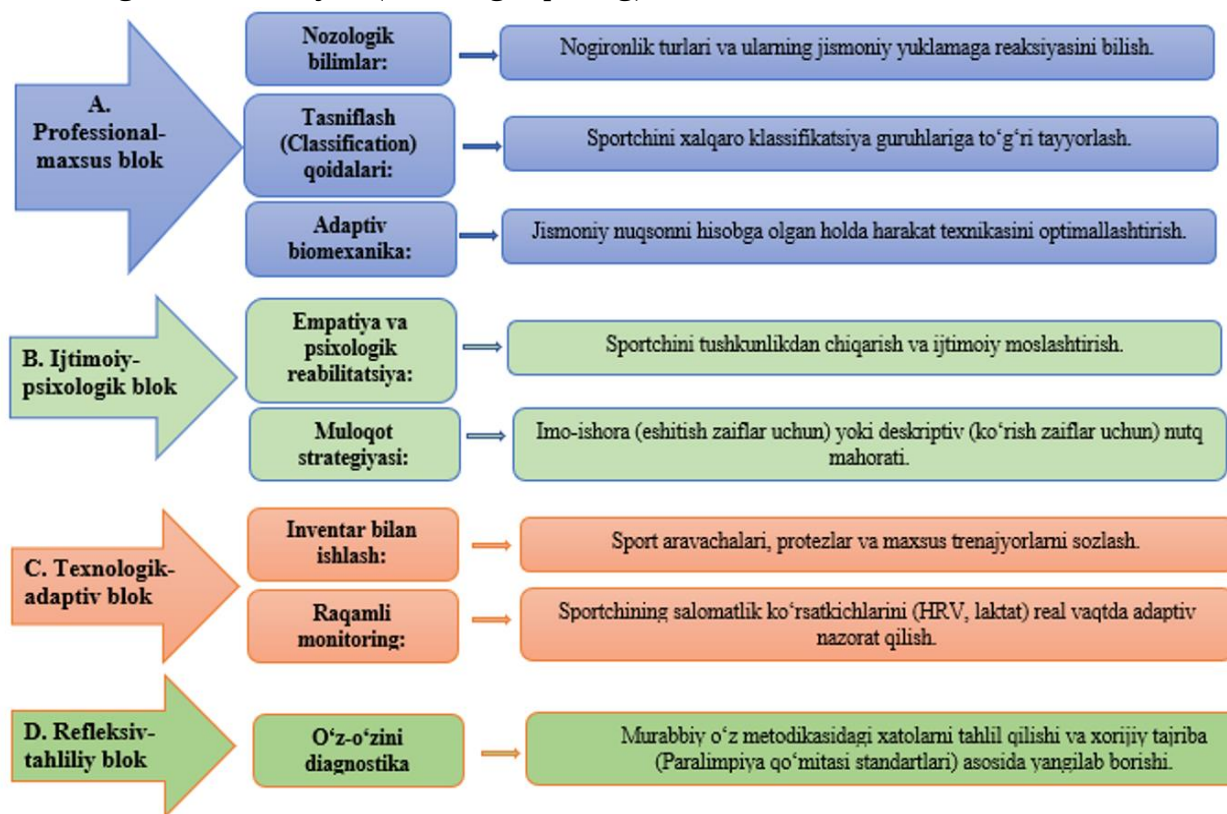
Professional-maxsus blok - murabbiyning nozologik bilimlarini, tasniflash qoidalarini va adaptiv biomexanikani o'z ichiga oladi. Bu blok murabbiyning tibbiy-sport bilimlarini aks ettiradi. Ekspertlar ushbu blokni «asosiy» sifatida baholadilar. Olingan natijalarga ko'ra o'rtacha baho 4.7/5.0 ni tashkil etdi.

Ijtimoiy-psixologik blok - nogironligi bo'lgan sportchilar bilan samarali muloqot va psixologik yordam ko'rsatishga yo'naltirilgan. Empatiya va muloqot strategiyalari bu blokda markaziy o'rinni egallaydi. Tadqiqot davomida intervyu ishtirokchilarining 80 foizi bu kompetentlikni kasbiy muvaffaqiyat uchun hal qiluvchi omil sifatida belgiladi.

Texnologik-adaptiv blok - zamonaviy sport texnologiyalari - aravachalar, protezlar, raqamli monitoring tizimlari - bilan ishlash ko'nikmalarini qamrab oladi. HRV va laktat ko'rsatkichlarini real vaqtda tahlil qilish malakasi ayniqsa muhim sanaladi.

Refleksiv-tahliliy blok - murabbiyning o'z faoliyatini tanqidiy baholab, xorijiy tajriba asosida doimiy rivojlanib borishini ta'minlaydi. Bu blok professional o'sishning uzluksizligini kafolatlaydi (1-rasmga qarang).

1-rasm. Murabbiyning kasbiy-amaliy kompetentligi modeli

Ishlab chiqilgan model asosida murabbiy kompetentligini baholash uchun quyidagi mezonlar tizimi taklif etiladi [2-jadvalga qarang].

2-Jadval

Kompetentlik bloklari va ularni baholash mezonlari

Kompetentlik bloki	O'lchov mezonlari	Baholash usuli
Professional-maxsus	Nozologik bilimlar testi, texnik tahlil qilish	Ekspert baholash, video-tahlil
Ijtimoiy-psixologik	Sportchi moslashuvi indeksi, muloqot sifatini oshishi	Psixologik so'rovnoma, kuzatish
Texnologik-adaptiv	Texnik vositalardan foydalanish darajasi	Amaliy sinov, monitoring ma'lumotlari
Refleksiv-tahliliy	Metodika yangilanishi muhimligi, xatolarni aniqlash	Portfolio tahlil, o'z-o'zini baholash

Muallif O.Shodiyev ishlarni baholashi.

Baholash ko'p bosqichli amalga oshirilishi maqsadga muvofiq: dastlabki sertifikatlash paytida, keyinchalik har ikki yilda bir marta, shuningdek katta musobaqalardan oldin. Har bir blok bo'yicha minimal qabul qilish bali 3.5/5.0.ni tashkil etdi.

Taklif etilayotgan to'rt blokli model xalqaro analoglar - Kanadaning NCCP tizimi, Buyuk Britaniyaning UK Coaching Framework va Australiyaning AUSCOACH standartlari bilan qiyosiy tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, ishlab chiqilgan model mazkur tizimlarning ijobiy jihatlarini qamrab olar ekan, Jumladan bu model respublikamiz sharoiti va milliy sport madaniyatiga moslashtirish elementlarini ham o'z ichiga olishini ta'kidlashimiz mumkin.

Modelning asosiy yangiligi shundaki, bunda professional-maxsus va refleksiv-tahliliy bloklar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik bir-biri bilan yoqori korreksiyalanadi. Bu degani, murabbiy nafaqat qo'shimcha bilimlarni egallaydi, balki ularni doimiy yangilab borish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa o'z navbatida murabbiyga amaliyotda o'zini sinovdan o'tkazishiga yordam beradi. Bunday yondashuv murabbiylarni «bir marta o'qiydigan» emas, «doimo o'rganuvchi» mutaxassisga aylantiradi.

Xulosalar

Ushbu tadqiqot paralimpiya sportida murabbiyning kasbiy-amaliy kompetentlik modelini ishlab chiqish va ilmiy asoslash borasidagi birinchi keng qamrovli urinishlardan birini ifodalaydi. To'rt bloki model - professional-maxsus, ijtimoiy-psixologik, texnologik-adaptiv va refleksiv-tahliliy - parallel va o'zaro ta'sir ko'rsatuvchi tizim sifatida ishlashi murabbiy faoliyatining har tomonlama samaradorligini ta'minlaydi. Olingan natijalar paralimpiya sporti bo'yicha malakali murabbiylarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini takomillashtirish uchun amaliy ahamiyat kasb etadi.

Amaliy nuqtai nazardan, mazkur model quyidagi yo'nalishlarda qo'llanilishi mumkin: (1) oliy ta'lim muassasalarida adaptiv sport mutaxassislarni tayyorlash o'quv dasturlarini takomillashtirish; (2) murabbiylarning malakasini oshirish kurslarini loyihalash; (3) xizmat ko'rsatish sifatini milliy va xalqaro standartlar asosida baholash. Paralimpiya harakatini rivojlantirish strategik maqsadga aylangan O'zbekistonda ushbu model davlat sport siyosatini amalga oshirishda amaliy qo'llanma bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yilning 12 oktyabrdagi “Sportchi va trenerlarni rag‘batlantirish va ularning jismoniy tarbiya va sportdagi faoliyatini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi PQ-3196-sonli qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil
3. 20-noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport vazirligi huzuridagi Jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha mutaxassislarni ilmiy-metodik ta‘minlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish markazi hamda O‘zbekiston Respublikasida trenerlik faoliyatlarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 918-sonli qarorlarida belgilangan vazifalarni ijrosini ta‘minlashda mazkur tadqiqot ishi dolzarb hisoblanadi.
4. Abdiyev A.N. Yakkakurash sport turlarida ixtisoslashuvchi talabalarda trenerning kasbiy ko‘nikmalarini shakllantirishning ilmiy pedagogik asoslari: ped.fanl. doktori dissertatsiyasi. –Toshkent. O‘zDJTI, 2004. – 258 b.
4. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longmans, Green. - 2006. – P. 24-27.
5. Bowen L., Gross, A.S., Gimpel M., Li F.X. Real-time physiological monitoring in Paralympic sport: A systematic review. Journal of Sports Sciences, 39 - 2021. - P. 1612–1624.
6. Cushion C., Nelson L., Armour K., Lyle J., Jones R., Sandford R. Coach Learning and Development: A Review of Literature. Leeds: Sports Coach UK. – 2010. – P. 140-147.
7. DePauw K.P., & Gavron, S.J. Disability Sport. 2nd ed. Champaign, IL: Human Kinetics. – 2005. – P. 35-38.
8. Dreyfus, S.E., & Dreyfus, H.L. A Five-Stage Model of the Mental Activities Involved in Directed Skill Acquisition. Berkeley: University of California. 2008. – P. 17-20.
9. Hamroyev A.X. Adaptiv jismoniy tarbiyaning O'zbekistonda rivojlanish tendentsiyalari. Jismoniy tarbiya va sport, 4. 2020. - B. 45–52.
10. International Paralympic Committee. - IPC Athlete Classification Code. Bonn: IPC. – 2024.
11. Schön, D.A. (1983). The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books. – 2003. – P. 146-150.

12. Sherrill C. Adapted Physical Activity, Recreation and Sport: Cross-disciplinary and Lifespan. 6th ed. New York: McGraw-Hill. – 2004. – P. 34-39.
13. Toshmatov B.R. Nogironligi bo'lgan sportchilar bilan ishlashda murabbiy kompetentligining o'rni. Sport va sog'lom turmush tarzi, №3. - 2022 - B. 28–36.
14. UK Coaching. (2022). UK Coaching Framework. Leeds: UK Coaching.
15. Coaching Association of Canada. National Coaching Certification Program (NCCP) Overview. Ottawa: CAC. – 2023. - P. 7-11.